

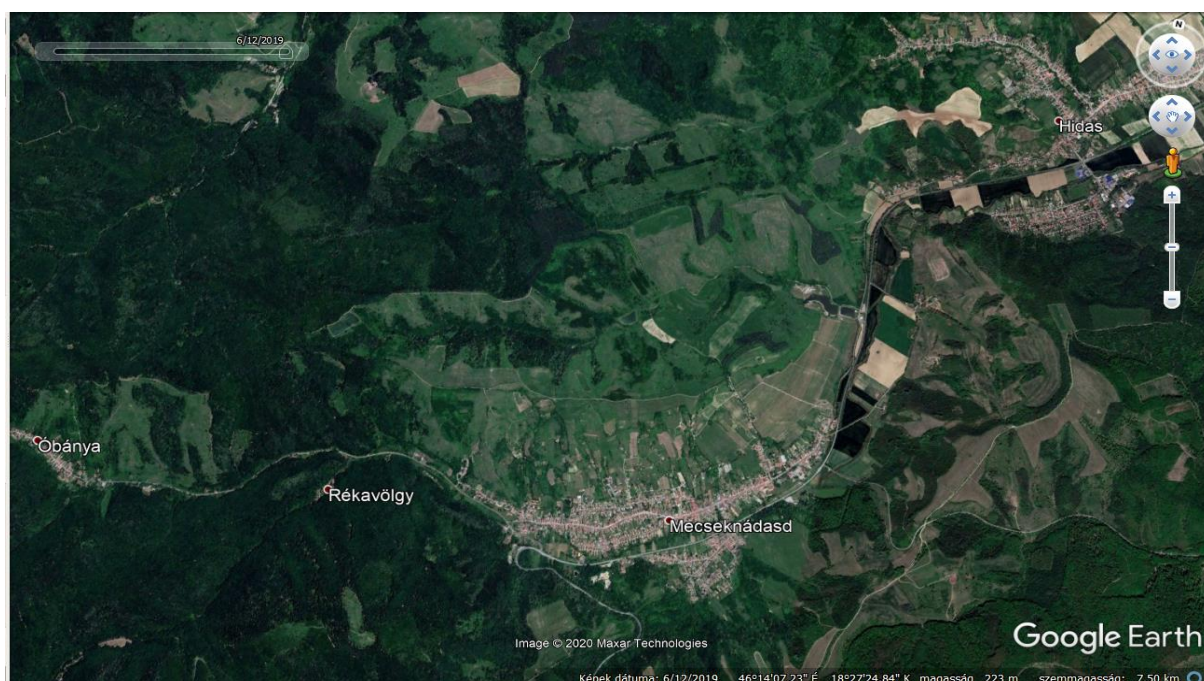
RÉGÉSZETI LELETGYŰJTÉS

(XIII/1/c.)

Gyimóthy Gábor (Zollikerbeg):

A kőszerszám

Csodálatos fekvésű faluban nőttem föl. Ott, ahol a keleti Mecsek Bonyhád felé kisimul, de még a Mecsek ölében, fekszik Nádasd. Valamikor Püspöknádasd volt a neve, de az utolsó háború után átkeresztelték Mecseknádasdra. Ez sem rossz név, hiszen a falu alig tíz kilométernyire van a Zengőtől, a Mecsek büszke, közel 700 méter magas csúcsától. (Miután ezt a történetet Svájcban írom, a billentyűzet néhány gombja gúnyosan felkuncogott amikor leírtam a hétszázat, de rájuk szóltam: mi igenis büszkéek vagyunk a 700-ra is! Még akkor is, ha a 700-hoz hiányzik néhány méter! Hátha rosszul mérték! De különben is: egy ilyen hegy nőhet még...). Ott, ahol a Rékavölgyből és a Kisújányát és Óbányát rejtegető völgyből összefolynak a vizek, kezdődik a falu és folytatódik kerekén két kilométeren át. Onnan továbbhaladva Hidas következik, aztán elérkezünk Baranyamegye határára. Bonyhád, Nádasdtól tíz kilométerre már Tolnamegye.

Mecseknádasd és környéke műholdas képe.

A dolog a vizekkel nem olyan egyszerű, mint ahogy az a fentiekben leírtakból gondolható lenne. Valamikor régesrégén biztosan összefolytak, de aztán a falu bölcsei összeültek és elhatározták, hogy nem engedik egybeömleni a két patakot. A Rékavölgy patakjának, amely

némelyik térképen a Halászpatak nevet viseli, megengedték a szabadon választott áthaladást, ám a másik vizet mesterséges mederbe kényszerítették, átvezették a falun és malompatakat csináltak belőle. A Rékavölgy patakját – amelyre a halászpatak név körülbelül olyan túlzás, mintha a teniszcipőmet hétmérföldes csizmának nevezném – mi egyszerűen vadpataknak hívtuk. Kevés vizű, keskeny patak volt, sok helyen könnyen át lehetett ugrani, és a Halászpatak elnevezést látva, roszmájúak joggal kérdezhették volna, vajon *mire* halászik ez a patak? Pedig halacsók azért voltak benne, de azokra rajtunk, gyerekeken kívül senki nem vadászott. Volt benne – néha rengeteg – fürgecselle, itt-ott fogtunk egy-egy kövicsíkot (ami „nyávog”, ha kiveszik a vízből), ritkán egy-egy fenékjáró küllőt, amelynek ívháromszög alakú a keresztmetszete (mint az egykori Messerschmitt Me 262-es vadászgép törzsének) és mégritkábban egy-egy domolykót. Messze túl a falun előfordult néha a törpeharcsa és talán még más kisebb halak. Ám – hogy mentsem a patak, általam kicsit mostohán kezelt becsületét – a Rékavölgyben gyönyörű rákokat lehetett fogni. Azokhoz hasonló méretű és „zömökségű” folyami rákokat azóta se láttam sehol!

Mecseknádasd délfelé tekintve. A faluból alig látszik valami.

Aztán nagyot változott a világ. A malmok lassacskán eltűntek. A falunak valamikor a huszadik század második felében vízvezetéke lett, és az elemésztette a patakok vizét, még mielőtt azok ráeszmélhetek volna, hogy patak lehetne belőlük, ha hagynák őket békében patakszani. A malompatakok teljesen eltűntek, a vadpatakok pedig olyan szomorúságos csurgadalommá váltak, mintha az nem lenne más, mint egy nagyon rosszul záró vízcsap „kieresztménye”... De hát az érem másik oldala, hogy a vízvezeték előtti időszakban minden ház udvarán kerek kút állt, a szennyvizeknek egy része pedig a malompatakok martalékává vált.

Nagyon nagy zivatarok esetén a Nádasd fölötti két völgy együttes vize örült árvízként rohant át a falun. Ezek az árvizek a háború után sokáig különösen pusztítóak voltak, mert egy bonyhádi szélhámos óriási erdőt vágatott ki a Rékavölgy fölött. Az erdő nem is volt az övé! A

fát eladta és a pénzzel eltűnt valahol Amerikában. A letarolt erdő nem fékezte meg a lezúduló zivatarok vizét és az szószerint féktelenül özönlött a faluba és ragadta magával sok ház veteményes kertjét.

Mecseknádasd temploma a falu közepén. A háttérben jobbra a Szent Imre hegy emelkedik (a faluban egyszerűen Templomhegy a neve). Mögötte 5-6 kilométerre van a Zengő, a Mecsek legmagasabb hegycsúcsa. Pontosan a templomtorony irányában haladva, 7 kilométer után érnénk a zengővárkonyi lelőhelyre. És jobbra az egykori püspöki kastély. Forrás: <https://mapio.net/a/92934479/?lang=hu>

Alig száz méterre az egykori püspöki kastélyhoz tartozó parktól, a vadpatak olyan fordulatot vett, hogy ott lefékeződött és az árvizek alatt rengeteget lerakott az odáig görgetett és szépen lekerekített kövekből. A kövek nagy része öklömnyi volt, vagy csak kicsit nagyobb. Nagyon szerettem a kövek között keresgélni, mert sokfélék voltak. Így visszagondolva el tudom képzelni, hogy abban a kőhordalékban talán egy geológus is örömet lelne.

1949 nyarán – akkor 13 éves voltam – találtam valamit, ami annyira más volt, mint a le-gömbölygetett kövek, hogy el sem tudtam képzelni, mi lehetett. Lapos kődarab volt, sima és fényes, mint az ablaküveg és láthatóan nagyon kemény. A mérete körülbelül négy centiméter-szer öt centiméter lehetett, talán egy centiméteres vastagsággal. Nem volt szabályos, már csak azért sem, mert a görgetgetés következtében letöredeztek az élei. Keresztmetszete nagyon lapos trapézra hasonlított, amelynek hegyesszögű csúcsai is megletek volna, ha nem hiányzik a kő-darab két oldalán az él. Szinte áttetsző, majdhogynem tejeskávés színe volt. Azt hittem valami üvegdarab noha sosem láttam olyan színű üveget, és a sima – mint ahogy hittem – megmunkált felületek sem engedték beleképzelni valamilyen általam ismert üveg tárgyba. Sokáig nézegettem, aztán megmutattam Apámnak. Csak egy pillantást vetett rá és azt mondta: „Szerintem ez az ősember szerszámának darabja.” Bennem majdnem megállt az „ütő”! Valahogy úgy éreztem magam, mint ahogy egy ásatás-vezető érezheti magát Egyiptomban, ha rábukkan egy, még sér-tetlen fáraósírra.

Akkoriban bújtam a régészettel foglalkozó könyveket, imádtam a barlangi rajzokat, élethű festményeket az egykor élt állatokról, az ősember „falfirkáit”. Talán éppen az előző karácsonyra kaptam meg az akkor frissen kiadott könyvet, *A kőbaltás ember*-t és teljesen világos volt előttem, hogy régész akarok lenni. Persze, a trapéz keresztmetszet! Csak éppen nem ismertem föl, mert a kis töredékdarab nem volt elég hosszú ahhoz, hogy kőszerszámra gondoljak. Addig ilyen pattintott eszközöket csak a könyvekben található rajzokon láttam.

Azt mondja Apám: „A jövő héten úgymint be kell mennem Pécsre, ott ismerem a megyei múzeum igazgatóját, akit fölkereshetünk. Velem jöhetsz és ezt a darabot megmutathatod neki”.

A kép baloldalán két kaparó, vagy hántoló látszik, kovakőből csiszolva, ami ritkaság, mert a kovából pattintani szoktak, a csiszolásra túl kemény. A kép közepén „kődugók”. Ez keletkezik a kőkalapács kifúrásakor, amit csőalakú lábszárcsonttal csináltak. Jobboldalon fönt bekarcolt díszítésű cserép. Ez az egyetlen ilyen darab, amit rengeteg órányi keresgélés után találtam. A zengővárkonyiak piros festéssel ékítették az edényeiket. **Jobboldalon, alul az a kovakőpenge töredék, amit gyerekkoromban találtam a patak hordalékában.**

Dombay János barátsággal fogadott minket és lelkesen mutogatta a frissen kiásott kincseket, ugyanis éppen folytak az általa vezetett ásatások Zengővárkony határában. Megnézte a „leletemet” és azt mondta, hogy az valamikor gyönyörű penge lehetett, amelynek ez sajnos csak egy kis darabkája. Azt is mondta, hogy az anyaga opálkova, és hogyha végigsétálok az ásatások környékén egy kukoricáson, teleszedhetem a zsebemet az ősember pattintott kőszerszámaival. Amit azonban nem mondott, hogy az opálkova azok között majdnem olyan ritka, mint a fehér hollók társaságában röpködő császárpigvín! Ezt később tudtam csak meg, sőt mondhatnám, hogy csak ma tudom, mert azóta összesen négy opálkova szerszám került a szemem elé.

Ámde haladjunk sorjában. Azok közül, amelyeket megmutatott nekünk, öt tárgyra emlékszem határozottan még ma is. Az egyik egy már összeragasztott agyagedény volt, talán két liter űrtartalommal. Gyönyörű piros festéssel volt díszítve, de a szögletes elemekből álló mintáját nem tudnám leírni (ma már lerajzolni sem!), viszont azonnal fölismertem, amikor – harminc évvel később – újra láttam Budapesten, a Nemzeti Múzeumban kiállítva. Mutatott egy második, hasonló méretű edényt is, amelyen a piros díszítés spirálisokból állt, mégpedig úgy, mintha egy spirális közepéből indulnánk ki egyre nagyobb ívben kerülgetve a középpontot, majd ugyanazzal a vonallal befelé rajzolnánk meg egy második spirális, egészen a középpontjáig. Talán szemléltetőbb, ha elképzelünk egy óriási S-betűt, amelynek mindkét vége, még jónéhány kanyarral befelé „spirálul”. Azt mondta, hogy egy ilyen spirális tulajdonképpen a Nap mozgását jelképezi, elindulva december 21.-étől – ez az egyik spirális középpontja – kijebb és kijebb haladva láthatjuk, hogy a Nap, nap mint nap magasabban delel, majd eléri a legmagasabb pontot június 23.-án, aztán hanyatlásnak indul – ez a befelé kanyargó spirális – végül elérkezik újra

december 21.-ére, ami ennek a spirálisnak a középpontja. Hát ezt én akkor nagy marhaságnak tartottam, ma viszont már örületes marhaságnak tartom, a régészek sok más belemagyarázásával együtt!

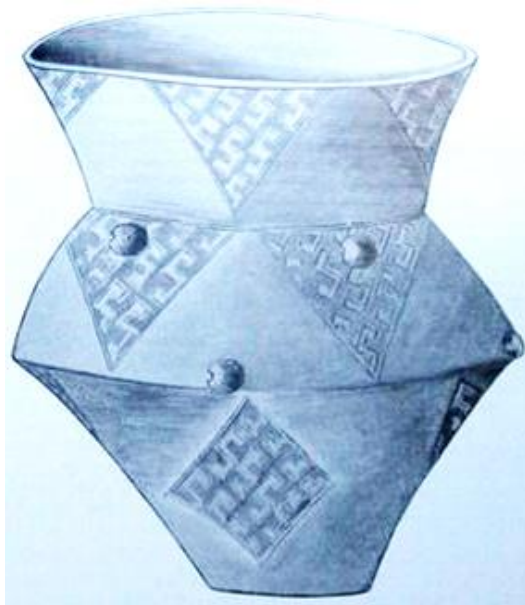
Zengővárkonyi festett edény (Lengyeli kultúra). Forrás: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/muzeumok/Janus_annonius_muzeum/003_regeszet.htm.

Álljunk itt meg, nem egy, de néhány szóra! Világos, hogy ősi tárgyakon, eszközökön vannak néha jelképek, amelyek jelentenek valamit, de nem minden jelkép és főleg nem mindenütt! Különösen akkor nem, ha az ékítési, csinosítási szándék annyira nyilvánvaló, mint egy edény külső felületén. Őseink nem voltak hülye gyerekek. Sosem voltak azok, de 7000 évvel ezelőtt végképp nem! Az ógörögök meander mintáját miért nem nézzük kozmikus adatok rögzítésének? Ugyanez vonatkozik olyan rajzokra, jelképekre, tárgyakra, amelyeknek jelentését, vagy célját nem tudjuk megmagyarázni. Attól még azok talán csak nagyritkán szolgáltak kultikus célokat és nem minden esetben, mint ahogy azt egyes régészek gondolkodás nélkül állítják.

Először is: ha egy gyerek puha agyagba, vagy iszapba ábrákat rajzol, nem ritka a spirális és ha van elég helye, előfordul a befelé kanyarodó spirális is, mint folytatás. Ha a gyerek nagyobb (például, mint én, 13 évesen), fölfedezheti az ilyen spirálisok díszítő értékét. Én legalábbis fölfedeztem. A szomszédban működött egy gelencsér, akinél gyakran lebzseltem és néztem korongozó művészetét. Néha adott kiegészített edényeket, nem sokkal nagyobbakat mint egy bögre, vagy csésze, amikre aztán – igaz hogy csak vízfestékkel – mindenfélét festettem. Gyakran a barlangi rajzok emberalakjait, de különböző díszítő elemeket is pingáltam az edények külső falára. Előfordultak spirálisok is, nagyon hasonlóak a zengővárkonyi edény ékítményeihez. Ilyesmit papírra is festettem gyakran – évekkal azelőtt, hogy láttam volna a kiásott edény mintáit. Nem eshetett meg mindez a zengővárkonyi ősemberrel is, iparművészi tevékenykedése közben?

Másodszor: hogy e kozmikus folyamatot egy edény falára rajzoljuk kifelé és befelé kacsaringózó spirálisok formájában, ahhoz olyan hihetetlen mértékű elvonatkoztatás kell, amire a mai – nem feltétlenül fejlettebb agyú, de sokszorosan képzetesebb – embert sem tartom képesnek. Ne felejtjük el, hogy a folyamat egy évig tart és nem percek alatt fut le a szemünk előtt videón. De még ha így is lenne, a legtöbb ember valószínűleg egy hullámvonalat rajzolna (ha megkérnék rá, hogy ábrázolja az eseményt!), ami hasonlítana a szinusz-görbére.

Harmadszor: ha mégis képesnek tartjuk a zengővárkonyi ősfazekast az ilyen mértékű elvonatkoztatásra, akkor mit kezdünk a spirálisok központjával, azaz a vonal végével? Az év nem áll meg december 21.-én! Ott megállt volna az ősgelencsér esze?

8-9. ábra. Zengővárkonyi tál és spirál. (Forrás: Dombay János: Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony – Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn (A zengővárkonyi település és temető. Adalékok az újkőkor kultúrájához Magyarországon). Archeologica Hungarica Series Nova XXXVII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. <https://www.vatera.hu/dombay-janos-die-siedlung-und-das-gra-uml-berfeld-in-zengovarkony.>)

Negyedszer: az a társadalom már meglehetősen tagolt lehetett. Nem csinált mindenki mindent, amire az embereknek szüksége volt. Volt, aki csak vadászott, volt aki csak kőbaltákat csiszolt és fűrt, volt aki pengéket pattintott (nem feltétlenül a kőbaltás), volt aki kultikus dolgokkal beszélte tele az emberek fejét és volt a fazekas. Persze, hogy figyelték a Nap járását, az évszakok váltakozását, hiszen arra szüksége volt a mezőgazdaságuknak, amit már vidáman üztek. De a fazekas nem volt azonos a csillagászukkal, vagy a meteorológusukkal, tehát eszébe se juthatott, hogy ékítményébe „kódolja” a csillagász (esetleg titkos!) ismereteit! Mint ahogy ma például van olyan szakember, aki vécéfedelek díszes változatait tervezi, de eszébe se jut valamelyik fedelére ráírni az ősrobbanás-elmélet vélt bizonyítékait.

Ötödször: nem egy kettős spirális volt az edényen, hanem több, ami annyira egyértelműen mutatja a díszítő szándékot (és szerintem semmi mást!), hogy nem látom be, miért tartjuk az edénykészítőt olyan valakinek, akiben szépérzék nincs, viszont vadul és gyakorlatilag megfejt-hetetlenül akarja „hirdetni az ígét”, az edénye falán is. Mégpedig úgy, ahogy azt a falu csillagásza javasolta neki: spirálisokba rejtve.

Lenyeltem a spirálisok magyarázatáról alkotott becsmérő véleményemet (jobb, ha az ember ilyesmiről hallgat különösen, ha gyerek!) és vártam a további csodákat. Egy szobrocška bemutatása következett. Kis, fekete, alig tíz centiméteres emberfigura volt. Vendéglátónk azt mondta, figyeljük meg, hogy milyen „sumír pofa”. Nem tudtam, hogy milyen a sumír pofa, de nem lepott meg a dolog, hiszen Dombay sokat beszélt a zengővárkonyi és a Perzsa Öböl környéki leletek párhuzamáról. A sírokban talált ember-maradványokra azt mondta: „Mediterrán típus negroiddal keverve”, amit nyilván antropológusok állapítottak meg és nagyon kíváncsi lennék, ma is igaz-e még ez az állítás, hiszen akkor még nem is álmodtak a DNS-ről. A két kultúra rokonságának legnagyobb bizonyítékát a csőtálpú tálakban látta, mert – mint mondta – a Perzsa Öböl körüli kultúrának pontosan olyan (máshol nem talált) tálai voltak. Ezek az edények általában 30 cm körüli átmérővel rendelkező, lapos tálak voltak, amelyek egy arasznyi magasságú csövön álltak. Az alul nyitott csőtálpak átmérője lefelé haladva kúposan nagyobbodott.

Csőves talpú tálka (Zseliz Protolengyel horizont, Sopot kultúra, Brezovljani típus). Forrás: https://www.sulinet.hu/Janus_annonius_muzeum/ és <https://slideplayer.hu/slide/3761500/>.

Ezután valódi csoda következett: egy gyönyörű, fényesre csiszolt kőbalta! Majdnem fekete kőből volt, nagy, zöld foltokkal, a nem túl sötét malahit, zöld árnyalataival. Sehol egy sérülés, vagy csorba a felületén. Látszott rajta, hogy a remekmű valószínű tulajdonosa, akinek a sírjában találták, éppen meghalt, amikor megkapta. De, ha egy ilyen csodaszerszámot néhány óra alatt el lehetne készíteni, inkább arra gyanakodnék, hogy az illető halála után, veletemetési céllal csinálták, mert annyira használatlannak tűnt. Dombay azt mondta, hogy azt a követ, amiből készült csak a Perzsa-öböl környékén találni. Tehát a zengővárkonyi ősök onnan hozták magukkal, amikor idevándoroltak, vagy állandó kereskedelmi kapcsolatban álltak az „öblikkel”.

Itt meg kell jegyeznem, hogy a *kőbalta* szó, amit valószínűleg a németből vettünk át (*Steinbeil*), arra amit jelölünk vele, messzemenően helytelen és ezért nevetséges. A baltával fát lehet vágni – és vágnak is vele – mert acélból van és éles. A *kőbalta* viszont kőkalapács, vagy kőpöröly, amellyel az ősök nem szegeket vertek be, hanem diót, csontokat törtek föl, esetleg bőroket puhítottak. (Néha talán verekedtek is vele.) Fát semmiképpen nem vágta vele, mert arra a legkevésbé sem volt alkalmas. Kismórágyon találtak egy olyan *kőbaltát*, ami golyóalakú, tehát – szerintem – bőrpuhításra talán még alkalmasabb is lehetett, mint a kalapácsalakúak.

Egy kőkalapács („kőbalta”) nem túl szép anyagból és egy kettétört kőkalapács, amelyet a tulajdonosa (valószínűleg dühében) még egyszer átfúrt.

A felső sorban kőkalapács töredékek. Alul, baloldalon ugyancsak egy kalapács töredék, amelyen jól lehet tanulmányozni a fúrat felületének finomságát. És két Hántoló (?), vagy „kapa”. A jobboldali kakukktójs, mert nem Zengővárkony mellől származik, hanem a Nádasd és Ófalu közötti völgyből.

Óriási edények bütykei, melyeken a lukak függőlegesek voltak valószínűleg azért, hogy kötélen lógathatók legyenek. Baloldalon alul „szövőszék” alkatrész: nehezként lóghatott a lenfonálon.

Amit ezután mutatott, azt nagyon szeretném az életben még egyszer látni, mert ahhoz hasonlót sehol nem láttam, és mégcsak nem is álmodtam. Kova penge volt, de milyen kovapenge! A teljes hossza egy arasznyi lehetett, ám erősen hajlott volt. Nem sarlószerűen, hanem mintha egy egészen kis hordó abroncsából vágnánk ki egy darabot – anélkül, hogy kiegyenesítenénk. A szélessége két és fél, legföljebb három centiméter, vastagsága közepén négy-öt milliméter lehetett. Keresztmetszete gyönyörűen szabályos, lapos trapéz, amelynek hegyesszögei a penge kétoldalán végigfutó, borotvaéles és csorbulatlan éleket képeztek. A színe pedig áttetsző, feketekávé szín volt, amely az elvékonyuló éleknél az áttetszőből az átlátszóba ment át. Ehhez hasonló színű kovának mégcsak szilánkját se láttam azóta. Ha azt mondom gyönyörű volt, mint tárgy – teljesen függetlenül attól, hogy használható volt-e bármire is – akkor az a túlzásnak szégyentelen mértékű ellenkezője! De hát nincs jobb szavunk... Hogy mire használhatták, arról sejtelmem sincs. Szerintem díszszerszám volt. Erre utal egyrészt a kirívó használatlansága, másrészt a görbülete, helyesebben: görbesége. A kovapengéket általában erősen hajlott faágak hasítékába ragasztották bele, amely így egy sarlóhoz hasonlatos szerszámot eredményezett. Ezért az volt a jó, ha a pengék egyenesre sikeredtek és nem volt baj, ha nem voltak túl hosszúak.

1979-től kezdve sokszor meglátogattam a zengővárkonyi lelőhelyet és jónéhányszor „tele-szedtem a zsebeimet” kőpengékkel – mint ahogy Dombay ennek a lehetőségét annak idején föltűntette. Ám ezek a pengék, nagyon kevés kivétellel, vagy egy elefántcsont színű, majdnem fehér kovából, vagy egy vöröses, májszínű kovából készültek. Ritkán találtam hosszabbat tíz, tizenkét centiméteresnél. Opálkovának és annak a mesés, kávészínű kovának híre hamva sem volt sehol, pedig előfordult, hogy négy óra hosszat bóklásztam a lelőhely szántóföldjein.

A kép baloldalán két magkő. Mellettük a pattintott kovakő pengék. Zengővárkonyonál főleg ebben a két színben találni a pattintott kőszerszámokat.

Mogyoró nagyságrendű obszidián magkövek és néhány lepattintott penge. Ezeknél sokkal nagyobbakat – tudtommal – nem találtak Zengővárkonynál. A pengék – noha évezredek óta hányódtak a szántóföldön – élesebbek a borotvapengénél és olyanok, mint újkorukban.

A kova keményebb az üvegnél, amit karcolni lehet vele. „Kagylós törésű” anyag, ami azt jelenti, hogy ha egy élét kicsit ferdén megnyomjuk valami szívós anyaggal, mondjuk csonttal, akkor egy kis, kagylóalakú csorbát ejthetünk rajta. Ezzel az aprólékos technikával pontos nyílhegyeket alakítottak ki az ősemberek már több, mint tízezer évvel a zengővárkonyiak előtt. Ha jól tudom, ilyen nyílhegyeket nem találtak Zengővárkonynál.

A zengővárkonyi ősemberek kultúráját lengyeli, vagy a festett edények kultúrájának nevezik, szemben a vonalmintás edények kultúrájával. Lengyelinek azért, mert talán a Tolna-megyei Lengyel közelében volt az első ilyen lelőhely, vagy mert talán az a legfontosabb lelőhelye ennek a kultúrának. Kereken hétezer évvel ezelőtt éltek, és kultúrájuk belenyúlik a korai rézkor időszakába. A réz akkor még nagyon nagy érték lehetett. Az egyik sírban találtak egy nyakláncot, amely kis rézcsövecskéből állt. A csövecskék hossza két-és-fél, három centiméter volt, átmérőjük négy-öt milliméter. A patina lezárta a csövek végeit és így konzerválta azt az anyagot, amelyre azokat fölfűzték. Dombay ennek joggal örült, mert így meg lehetett állapítani, hogy a fűzér lenfonál volt, tehát a zengővárkonyiak már természetettek lent.

Visszatérve a pattintott kovakövekre, nem tudom, találtak-e bárhol is a lengyeli kultúra lelőhelyein pontosan kialakított nyílhegyeket, és azt sem, hogyha nem, miért nem? Ez egy elfelejtett technika lenne? Vagy nem lett volna rá szükségük?

A zengővárkonyiak – és sok más, korabeli kultúra emberei – egyetlen csapással pattintották szerszámaikat. A leglélektelállóbb darabot Genfben láttam, ahol a trákok aranykincsét állították ki ezelőtt talán negyven éve. Az arany csodák mellett kiállítottak még néhány kőkori szerszámot, amelyeket szintén Bulgáriában találtak meg. Bosszantott, hogy a kutya se mutatott rá a kőkori csodára, amit én sokkal magasabbra értékeltem, mint a kétségtelenül mesés arany edényeket. A fő csoda egy opálkova penge volt (pontosan olyan anyagból, mint az én patakparti leletem). 40 centiméter hosszú, nyílegyenes darab volt, amit egyetlen egy csapással pattintottak le az általam elképzelhetetlenül nagy magkőről. Legnagyobb szélessége három, három és fél centiméter lehetett, legnagyobb vastagsága talán öt milliméter. Végig gyönyörű, egyenes trapéz keresztmetszet, és teljesen egyöntetű anyag! Az egyik csoda: hol találtak ekkora, homogén anyagú magkövet? Hiszen a kovaköveket úgy találni a földben, mint a burgonyát (hogy ne mondjam, krumplit) és már tekintélyesnek számít egy-egy kétöklömnyi darab! A másik csoda: hogyan pattanhat le egy ilyen hosszú darab abból az örült rideg és nagyon kemény anyagból

úgy, hogy egyben marad? És azt az egyetlen egy ütést, amellyel a pengét lepattintották, jónéhány hasonlóan pontos ütésnek kellett megelőznie, hogy aztán a szándékolt darabnak trapéz keresztmetszete lehessen! A harmadik csoda: hogyhogy nem törték össze az ásatásnál? A patintó ős szaktudásáról már nem is beszélek... A mellékcsodák: két, pontosan ilyen darab, azonos, homogén anyagból, amelyek azonban csak (!) 35 centiméteresek voltak.

Megkérdeztük Dombaytól, hogy mivel festették az edények pipacspiros mintáit, amiről a kultúra a nevét is kapta? Azt mondta, hogy vasércel, és mutatott is egy, Zengővárkonyban talált vasérc darabot, ami rozsdaszínű volt. Azzal a rozsdaszínű ércel nem lehet pipacspiros színt előállítani!! Erről meg voltam győződve akkor, és meg vagyok győződve ma is. A festék, ami nem zománc, nem csak szép piros és nem vörös, de rendkívül tartós és ellenálló is. Nem csak a sírokban vészelte át az évezredek, de a kiszántott cserepeken sem változott meg a szín! Azokon a cserép darabokon persze már csak nyomokban találni meg a piros színt, mert a minta nagy része már lekopott. Ki tudja, hogy a szántás következtében hányszor kerültek a felszínre, majd újra a föld alá? Hányszor voltak kitéve esőnek, fagnak, és ami a legrombolóbb: a Nap sugarainak? És a megmaradt foltok mégis olyan pirosak, mint az edények újkorában (miután nevetséges lenne feltételezni, hogy újkorukban rozsdaszínűek voltak és az évezredek folytan pirosodtak meg)!

Cserépdarabok, amelyeken a pipacspiros festék nyomai látszanak (több ezer éves szántóföldi hányatottság és napfürdő után!).

Érdeemes néhány szót szólni a zengővárkonyiak kerámiájáról. A már említett csőtálpú tálaikon kívül szép formájú, öblös edényeket is csináltak, az edények „egyenlítőjén” gyakran négy bütyökkel, amelyek egyenletesen elosztva, egymástól 90-90 fokra álltak ki az edények falából. Nagyobb edényeknél ezek a bütykök fölfelé ívelő csúcsban végződtek és a csúcs és az edényfal között – akár egy centiméter átmérőjű – függőleges lukkal voltak ellátva. Ezáltal az edények kötélen lóghattak a házak gerendáiról. Némelyik kisebb, nem fölakasztható edény aljának az átmérője meglepően kicsi volt. Ez arra mutathat, hogy nem használtak asztalt, amelyen az ilyen edény könnyen fölbillenhetett volna. A kisebb edényeket talán földi mélyedésekben helyezték

el. A „föld” akkor lösz volt. Lösz felületen éltek, amely anyagot a jégkorszak elmúltával a szél terjesztett el mindenfelé, különböző vastagságú rétegekben. Az országban a legvastagabb, meredek falként látható löszréteget Paksnál találták, amely 45 méter vastag.

Az ásatást 1949-ben többször meglátogattam, mert nagyon érdekelt és az tőlünk csak ke-reken hét kilométerre zajlott. Furcsa volt látni a világos-szürke, vagy világos-sárga, betonsze-rűen kemény lösz felületet, amelyről az egyébként sötétbarna, mai termőföldet lehordták. A fazekaskorongot még nem ismerték a zengővárkonyiak. Az edényeket agyag „csipetkékből” toldozgatták össze. Érdekes, hogy az edények ennek ellenére majdnem olyan szabályosak vol-tak, mintha korongon készültek volna. (Azt szoktam mondani, hogy a kerámiát – ha ilyen edé-nyekről van szó – tulajdonképpen *körámiának* kellene nevezni.) Ugyancsak érdekes, hogy az edények formája a körön alapult, még mielőtt a fazekas korongot föltalálták volna, hiszen sík kőlapokra kiterített agyag lepényekből talán egyszerűbb lett volna szögletes edényeket össze-tákolni. A fazekak anyaga viszont nagyon silány minőségű agyag lehetett. Durva szemcséjű, homokkal teli anyagot használtak, talán nem is agyag volt, hanem löszös termőföld. Későbbi – a mi korunkhoz közelebbi – rétegekből már valamivel finomabb anyagú kerámiák kerültek elő. Arra is gondoltam, hogy akkor talán a lösz mindent lefedett és jóminőségű agyaghoz nem ju-tottak hozzá. Nádasd környékén csodálatos agyagokat találtam gyerekkoromban. Volt vöröses-sötétbarna, okkerszínű és – egy eldugott völgyben – világoskék, majdnem fehér és fekete agyag. Sőt, egy földcsuszamlás által keletkezett meredek falban piros színű (nem vörös!) agyagot is találtam, igaz, hogy csak egy ujjnyi vastag rétegben, amelyből alig tudtam két marékra valónál többet kibányászni. Szorgalmasan kutattam az agyag lelőhelyeket és a különböző agyagokkal kísérleteztem. Szobrocskákat csináltam belőlük. Szobrász is akartam lenni, nem csak régész (nem akarhat minden gyerek mozdonyvezető, pilóta, vagy autóversenyző lenni!). Lehetséges, hogy ezeket az agyagokat csak későbbi árvizek, vízmosások tették hozzáférhetővé? A cserepek csúnya, szürke, néha sötétszürke színe talán a még kezdetleges kiégetési technikájuktól is függ-hetett.

Az is lehet, hogy az egyes kőkori falvak (Tolna és Baranya megyében nagyon sok lelőhelye van a Lengyeli kultúrának) már „szakosodtak” és a zengővárkonyiak nem a fazekas szakma mesterei voltak. Ők lehetnek azonban azok, akik a szomszéd falvakat pattintott kőszerszámok-kal látták el, mert tudtommal sehol másutt nem találtak annyi kőpengét (és az előállításuk foly-tán keletkezett, olyan tömegű kovakő szilánkot), mint ott. Igaz, hogy e lelőhelytől légvonalban alig négy kilométerre Tűzkőhegyet jeleznek a térképek (ahol sajnos soha nem jártam) és tény, hogy a tűzkő a kova másik neve.

Gyerekkoromban a mi, 3000 lakosú falunkban rengeteg volt a kádár és a kőfaragó. Nádasd látta el a fél Dunántúlt hordókkal és sírkövekkel. Ugyanakkor a falutól öt kilométerre lévő Óbá-nyán sok fazekas működött. A másik irányban fekvő, kereken szintén öt kilométerre lévő Ófa-lun székeket gyártottak. A székek alkatrészeit fából esztergálták, az ülőkéket pedig kukorica-csuhéból fonták. Ehhez hasonló szakosodás 7000 évvel ezelőtt sem lehetett elképzelhetetlen, hiszen a telepek nem voltak messze egymástól.

Pécsváradot Nádasddal köves országút kötötte össze, amikor a 6-os út még nem létezett. Ezt az utat még a rómaiak építették (rossz nyelvek szerint ők is tatarozták utoljára...) és része volt a *Sopianaet Aquincummal*, azaz Pécs Budával összekötő útnak. Valamelyik Déd-, vagy Ükapám selyemhernyót akart tenyészteni és ezért Tolna–Baranya nem egy országútja mellé eperfákat ültetett. Emlékszem, egyszer nyáron, talán éppen ’49 nyara volt, lovaskocsin men-tünk Miklós barátommal Pécsváradra. Fölálltunk a bakra és – miután a lovak csak lassan ban-dukoltak – az éppen akkor érő, gyönyörű, sötétlila eprekből szájjal szedhettünk le fánként egyet-egyet. Igaz, a lovak időnként megálltak, és akkor több epret is fölfalhattunk egy fa alatt állva. A bakon állva azonban nem érhattük el a lovakat az ostorral, pedig valamikor azért sze-rettünk volna odaérni Pécsváradra. Az út szélén helyenként kavicskupacok várták az útjavítási munkálatokat (talán még azokat is a rómaiak tették oda). Leszálltunk a kocsiról és fölszedtünk

egy-egy marékkal a kavicsból. Azzal dobáltuk a lovakat az ostorral való piszkálás helyett. Elneveztük a kavicsot *lőhajtó sódernek*, ezt aztán át-kecskerímtük *sőhajtó lóderre*, aminek persze semmi értelme nincs (és ehhez a történethez sincs semmi köze), de jól hangzik. Pécsváradig jóllaktunk eperrel és nyelvünk, ajkunk olyan színű lett, mint a csau-csau kutyáé.

Az akkori térképeken – amelyek talán több évtizeddel azelőtt rajzolódhattak – bejelöltek egy nagy hársfát. Talán mert az már akkor olyan öreg volt, hogy megérdemelte, vagy talán, mert az volt az egyetlen hársfa az út szélén Nádasd és Pécsvárad között. A *sőhajtó lóder* története 65 éve volt, hány éves lehet ez a fa ma? Mert még mindig ott áll büszkén, mint akkor. Az eperfáknak sajnos már hírük, hamvuk sincs... Ha Pécsvárad felől megyünk Nádasd felé (most már a 6-os úton), akkor a 175-ös kilométertábla után 2-300 méterre, balra lehet rátérni a régi, római útra, amely ott 10-15 méterre a 6-os úttól párhuzamosan halad egy darabon. A letérőtől 50-60 méterre áll a Nagy Hársfa. Ez, a kereken egy négyzetkilométeres, zengővárkonyi lelőhelynek pontosan a közepe.

A nagy hársfa a zengővárkonyi lelőhely kellős közepén. A régi országút Pécsvárad és Nádasd között (amit eredetileg a rómaiak építettek). A képtől jobbra közvetlenül vezet a 6-os számú műút Nádasd felé, párhuzamosan a régi úttal.

Zengővárkonyi barangolásaim folytán (1979-től kezdve) nem csak pattintott kovapengéket találtam, hanem csiszolt kőszerszámokat, *kőbaltákat* (maradok a rossz, de „bevett” kifejezésnél), obszidián pengéket, olyan „kődugókat” amelyek a kőbalták kifűrésánál keletkeznek (azokat ugyanis állat lábszárcsontokkal fűrták, amelyek csőszerűek), Edényfüleket, edény bütyköket és számtalan cserepet. A cserepek között nagyritkán olyanokat is találtam, amelyeken még föllelhető volt egy-egy piros folt. Néhány éve (talán 2011-ben lehetett) elhatároztam, hogy vegyelemeztem a piros foltokat. Hiszen ma egy hajszálból meg tudják állapítani, hogy a tulajdonosa indián volt-e, vagy szamojéd és hogy ivott-e tejet felnőtt korában, vagy sem. Akkor egy nagyobb szeplő-méretű foltból ne tudnák kimutatni a benne rejlő vegyszereket, vagy elemeket? Hát nem tudták! Illetve megesküdték rá, hogy tudták, és arra is, hogy „**a festékben**

nincs semmi, ami nem magából a kerámiából, azaz a cserép alapanyagából származik”! Persze, ugyanúgy nem hiszek nekik (ez egy ilyen vegyelemzésekre szakosodott, svájci vállalat volt!), mint Dombaynak a vasércében! Itt azonban fölmerül a kérdés: **tudja-e valaki, hogy miből van ez az évezredekkel dacoló, élénk piros festék?**

További kérdések: hol van a *sumír pofájú* szobrocska? 1979-ben, a Nemzeti Múzeum kiállításán a lengyeli kultúra tárgyait mutatták nagy általánosságban, nem a zengővárkonyi leletanyagot. Viszont a szobrocska nem volt a pécsi múzeumban sem, ahol a zengővárkonyi ásatások eredményeit mutatták be. Pedig, ha jól tudom, a lengyeli kultúra nem dúskált szobrocskákban, sőt talán a *sumír pofa* volt az egyetlen, tehát a zengővárkonyi anyag bemutatásánál (1979-ben) mindenképpen ott lett volna a helye! Hallottam ugyan egy *Zengővárkonyi Madonnáról*, amit szintén Dombay János ást ki, de Zengővárkony környékén nem csak kőkori lelőhelyek vannak. Nem hiszem, hogy egy kőkori nősobrocskát Madonnának nevezett volna el, már csak azért sem, mert a kőkori nősobrokat – bárgyú módon – *Vénusznak* szokták nevezni. De, ha mégis kőkori, akkor szintén a kiállításon kellett volna lennie!

A „Zengővárkonyi Madonna” (Lengyeli kultúra). Forrás: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/Janus_pannonius_muzeum/pages/janus_magyar/003_regeszet.htm

És hol van a gyönyörű kőkalapács? A kiállított kőbalták megérdemelték volna a *szóra sem érdemes*-megjelölést! Hol van az edény a kozmikusnak hitt spirálisokkal? És számomra a leg-égetőbb kérdés: hol van az észbontóan szép, kávészínű kovapenge?? A '79-ben kiállított kovapengék még a *nyeszlett* jelzöt sem érdemelnék meg azokhoz a darabokhoz képest, amelyeket az azután következő években gyűjtöttem össze a felszínen. Hova lett a biztosan tonnákra rúgó leletanyag, amit 1949-ben ástak ki? Arról nem is beszélve, hogy ott már 1939-ben is voltak ásatások...

Utolsó kérdés: mekkora és milyen gyönyörű lehetett az az opálkova „kard”, amelynek darabkáját megtaláltam a patakparton?

Itt végződött a történet, amit 2015 januárjában írtam és rokoni körök szórakoztatására szántam. Most azonban fölmerült az az ötlet, hogy a szöveg megérdemelné a nyilvánosságot, vagy megfordítva: a nyilvánosság a szöveget. Azonban, ahelyett hogy a „családon belülre” szánt írást átírtam volna, kicsit méltóbbá téve a nyilvánosságra bocsájtásához, inkább írtam hozzá néhány kiegészítő magyarázatot és néhány szót fűztem az utólag beiktatott képekhez is.

Ha ez az írás nyilvánosságra kerül, talán fény derül az említett, nagyon jellegzetes tárgyak hollétére is (én hiszek a csodákban!). Amikor a történetet írtam, már hallottam a *Zengővárkonyi Madonnáról*. A híre valahogy véletlenül jutott el hozzám, ami azt bizonyítja, hogy híres lett. De ez valamikor, valószínűleg jóval Dombay 1961-ben bekövetkezett halála után történhetett. Csak most tudtam meg, hogy a *Madonna* is a „zengővárkonyiak” műve volt. Ahogy a fényképén láthatjuk, rettenetesen kezdetleges szobrocška. Hozzáképest a Dombay által „sumír pofának” mondott darab valóságos szobrászati remekmű volt. A „pofának” arckifejezése volt! Nem tudom, hogy Dombay tett-e közzé összefoglaló leírást a zengővárkonyi ásatásokról, de ha tett volna, számomra elképzelhetetlen, hogy abban a *Sumír pofa* ne játszott volna főszerepet. Minden régész büszke az általa megtalált régiségekre, hátmég ha az ilyen, szinte egyedülálló különlegesség. Tudtommal ez a kultúra nem volt híres a szobrászatáról. Kérdés, hogy találtak-e egyáltalán szobrocskákat valamelyik másik lelőhelyén? Tehát a szegény, nyeszlett *Madonna* csak úgy híresülhetett el, hogy a *Sumír pofáról* már senki sem tudott! Elképzelhető, hogy Dombay halasztgatta, avagy nem készült el az ásatásokról szóló, összefoglaló jelentéssel, amikor viszonylag fiatalon, 61 éves korában meghalt, mert mint mondom, lehetetlen, hogy egy ilyen beszámolóban – ha létezne – említést se találjunk a *Sumír pofáról*.

Gyerekkoromban sokat bóklásztam Nádasd környékén, hol rákpatákat keresve, hol gombászás közben, hol pedig érdekes színű agyagfajtákat kutatva. Egyszer a Nádasdtól Keletre lévő Ófalutól kicsit Északra, a berekaljai erdő egy dűlőútjának a falában megcsillanni láttam valamit. Obszidiánpengék és cserepek álltak ki a földből. Pontosan olyanok voltak, mint amelyeneket Zengővárkonynál is találtak. Az obszidián tűzhányókban keletkezett üveg és ugyanúgy pattintották, mint a kovakövet. Sajnos, amikor 1979-ben, 23 év után újra Magyarországon jártam, hiába kerestem azt a dűlőt, ahol 40 évvel azelőtt bandukoltam utoljára. Azóta ott mindent eltakarta a növényzet. Tájékozódni se tudtam, mert azok az utak már régen használatlaná váltak és részben teljesen eltűntek. Nem nagy kár, mert ennek a kultúrának az egész Dunántúlon sok lelőhelye van. Olyan maradványának lelőhelyét föltárni, amelyre erdő telepedett, amúgysem lett volna érdemes.

A zengővárkonyi lelőhely a nagy hársfától 10-15 méterre, Észak-Nyugat felé tekintve.

Csiszolt kőszerszámot találtam a Nádasd és Ófalu közötti völgyben is. És azt a bizonyos, opálkova szerszám töredéket, amelyre a patakparton bukkantam, csak Óbánya, vagy a Réka-völgy felől hozhatta a patak. A Rékavölgy Nádasdtól számított elején találtunk is a dűlő falában egykori tűzhelyet, ami gyaníthatóan ugyanannak az ősember társaságnak volt a hagyatéka, de ott szerszámokra nem akadtunk. Elképzelhető, hogy Tolna-Baranya 5-7000 évvel ezelőtt majdnem olyan benépesedett volt, mint ma, csak az egyes településekben kevesebben éltek.

A 80-as évek elején hallottam a kismórági ásatásokról. Az ásatást magát nem láttam és később a szekszárdi múzeumban kiállított eredményeit sem, de meglátogattam a faluban azt az

embert (talán tanító volt ott), akinek nagy magánkiállítása volt a felszíni gyűjtögetéséből. A nevére sajnos már nem emlékszem. Gyűjteményét bárkinek megmutatta, aki érdeklődött iránta. Ott láttam a főntebb említett, golyóalakú kőporolyt is. Kedves történetet mesélt el. Amikor föl-vitte hatéves kisfiát – aki persze nagy szakértő volt, mert gyakran magával vitte a gyűjtögetéseire – hogy megnézzék Pesten a Nemzeti Múzeumban kiállított dolgokat, a gyerek egyszercsak nagyot kiáltott: *Nézd Apuka, mekkora obszidiánok!* Az ott lézengő többi múzeumlátogató persze csodálkozva nézett a kis szakértőre. Őszintén bevallom, hogy amikor azokat az obszidián magköveket megláttam 1979-ben, énnekem is kiálthatnék volt, hiszen azok majdnem öklömnyiek voltak! A magkő az, amiről a kőpengéket lepattintják, és eldobják, ha már olyan kicsi, hogy nehéz fogni, vagy már túl kicsik lennének a róla lepattanó pengék. Márpedig a zengővárkonyiaknál – és valószínűleg a kismórágiaknál is – annyira ritka és értékes lehetett az obszidián, hogy találtam mogyoró nagyságú magköveket! Obszidián pengéből is csak legfőljebb két centiméteresek voltak a leghosszabbak, Hol volt tehát az ország területén olyan dúskáló obszidián-paradicsom, ahol már egy öklömnyi magkövet eldobtak?! Nem egy volt belőlük a múzeumban, ami viszont bizonyítja, hogy azokkal a területekkel nem zajlott a kereskedelem. Lehet, hogy azok, Zengővárkony felől nézve a Dunán, sőt talán a Tiszán is túl voltak? Persze, hogy ott voltak. Mi már tudjuk, hogy a Tokaj-Hegyalja vidékén, a Zempléni hegységben Európahírű lelőhelyei vannak az obszidiánnak.

Egy kőkori falu helyén (Zengővárkony)

Állok a szántón, durva rögök közt,
honnan a régmúlt újra beszél.
Dúlt ezerévek szelleme röpköd;
emberi sóhaj-halmaz a szél...

Csorba szilánkok állnak a földből.
Ős eleinknek eszközei.
Közben az izzó Nap tüze pörköl.
– Évmilliárdok óta teszi.

Mély a barázda, nyílik a börtön,
látom az ősök ujja nyomát.
Tört cserepekként fekszik a földön,
mit ma a traktor sorra kiszánt.

Mért e varázslat, honnan e mámor,
mely e vidéken engem igéz?
Mért ragad úgy meg, mit csoda távol,
itt kicsiholt már emberi kéz?

Válaszul adni mit tudok erre?
Mért kutatok hát kő-szereket?
Furcsa erő, mely itt fakad egyre
s minden anyaghoz hő szeretet...

Zollikerberg (Svájc), 2020. IV. 18.